

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫНЫҢ САМАРҚАНД 2022 САММИТІ: МАҢЫЗДЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАР

2022 жылдың 15-16 қыркүйегінде саясаткерлер мен бұқаралық ақпарат құралдарының назары Самарқандта өткен Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) жыл сайынғы саммитіне ауды. Еуразия құрлығында күрделі саяси және экономикалық өзгерістер орын алып жатқан осы кезеңде пандемиядан кейін алғаш рет мемлекет басшыларының кездесуі аймақтағы маңызды оқиға ретінде бағаланатыны сөзсіз. Жоғары деңгейдегі қонақтардың саны, қол қойылған құжаттар мен іс-шарадан тыс өткізілген кездесулер саммиттің маңыздылығын аңғартады.

ШЫҰ мемлекет басшыларының 22-ші жыл сайынғы саммитіне Қытай, Үндістан, Қазақстан, Қырғызстан, Пәкістан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан сияқты мүше мемлекеттердің басшылары мен диалог бойынша серіктес ретінде Түркия мен Әзірбайжан президенттері және бақылаушы мемлекеттер ретінде Иран, Моңғолия және Беларусь президенттері қатысты. Түркіменстан президенті ШЫҰ төрағасы – Өзбекстан президенті тарапынан арнайы қонақ ретінде шақырылса, Армения президенті Армениядағы жағдайға байланысты саммитке қатыса алмады.

Саммит бағдарламасы 2022 жылдың 15 қыркүйегінде кешке мемлекет басшыларының қатысуымен Самарқандтағы тарихи-этнографиялық кешенде бейресми аспен басталды. Қытай, Үндістан және Иран басшылары кешкі асты өткізіп алса; Президент Си Цзиньпин COVID-19 сақтық шараларына байланысты; Премьер-министр Моди кеш келуіне байланысты және Иран президенті Ибрагим Рейси Самарқандтағы Пенджаб шииттер мешітінде сөз сөйлеуіне байланысты кешкі асқа қатыса алмады.

16 қыркүйекте саммиттің ресми бөлігі мүше мемлекеттердің Мемлекет басшылары кеңесінің отырысымен басталып, одан кейін саммит барлық көшбасшылар қатысқан кеңейтілген құрамдағы отырыспен жалғасты. Саммиттің қорытындысы бойынша саммитте қабылданған 40-тан астам құжат арқылы Самарқанд декларациясына қол қойылды. Кейбір мамандар саммиттің нәтижелеріне күмәнмен қарағанымен, ШЫҰ еуразиялық көшбасшыларды біріктіретін көпжақты платформаны қамтамасыз ету миссиясын айқын көрсетті. Әлем халқының 44%-ын және жер бетінің 26,6%-ын қамтитын ШЫҰ Еуразияда ғана емес, жаһандық қатынастарда да маңызды орынға ие [Мұратбекова, 2019]. Саммит қорытындысы бойынша төмендегідей қорытындылар жасалды.

Біріншіден, мүшелік елдердің санының ұйымға деген қызығушылығының ұлғаярақ артқаны байқалады. Атап айтқанда, Самарқанд саммиті Иранды жаңа мүше ретінде тіркеп, Беларусьтің қосылу рәсімін бастап, Бахрейн, Мальдив аралдары, Кувейт және Біріккен Араб Әмірліктеріне ШЫҰ диалог серіктесі мәртебесін берді және Мысыр, Сауд Арабиясы және Катарды диалог бойынша жаңа серіктес ретінде енгізді. 2001 жылы «Шанхай бесігі» аясында құрылған ШЫҰ 2017 жылы екі жаңа мүше – Үндістан мен Пәкістанды қабылдады. 2021 жылы ШЫҰ-ға мүше елдер Иранның толыққанды мүшелікке өтініш беру рәсімін бастады, соның нәтижесінде саммит барысында Иран президенті Ибрагим Рейси міндеттемелер туралы меморандумға қол қойды. Иран ШЫҰ ережелері бойынша өз міндеттемелерін орындаған кезде, Пекиндегі ШЫҰ хатшылығына мақұлдау үшін өз өтінішін береді. Беларусь Президентінің ШЫҰ-ға қосылу туралы келесі жылы іске қосылатын үндеуі мүше мемлекеттер тарапынан Самарқандта біржақты мақұлданды [Белта, 2022].

Екіншіден, ШЫҰ мүшелерінің Орталық Азия төңірегінде кеңейіп отырған Орталық Азияны өзінің географиялық өзегі ретінде қарастыруымен байланысты. Самарқанд саммиті Ресей, Қытай, Үндістан және Түркия сияқты аймақтық державалардың геосаяси ойындарында Орталық Азияның маңыздылығын тағы бір рет көрсетті. Орталық Азия мемлекеттері үшін ШЫҰ әсіресе күрделі саяси конъюнктура кезінде өз мүдделерін анықтауға тұғырнама береді. Бұл ретте аймақтық державалар Орталық Азияны басқа мүше мемлекеттердің қайшылықты саясатын өзгертетін байланыс ретінде пайдаланады. Осы тұста ШЫҰ-ның Еуразия көшбасшыларының G7 және G20 жаһандық кездесулеріне балама алаң болуға мүмкіндігі бар. Оған Иран, Түркия және Беларусь елдерінің мүшелік ниеттері тағы бір дәлел.

Бұрын Қытай мен Ресей ШЫҰ аясында сәйкесінше экономикалық және саяси кеңістіктерді бөлісетіні белгілі болса, ШЫҰ кеңейіп бергенде оның қалай ілгерілегені белгісіз. Осындай жағдайларда Орталық Азия еуразиялық саясатты байланыстыруда өзінің геосаяси маңыздылығын арттыруда белсендірек болуы керек.

Үшіншіден, ұсынылған платформа көшбасшыларға екіжақты, үшжақты және көпжақты форматта ағымдағы маңызды мәселелерді талқылауға мүмкіндік береді. Мысалы, Қытай президенті Си Цзиньпин эпидемиядан кейінгі алғашқы сапары барысында Ресей және Моңғолиямен үшжақты кездесулер, сондай-ақ саммитке қатысушы он елдің көшбасшыларымен екіжақты кездесулер өткізуге қол жеткізді [FMPCR, 2022]. Басқа да екіжақты кездесулердің маңыздылығын төмендетпеу үшін Ресейдің Украинаға басып кіруінен кейін Си Цзиньпин мен Президент Путиннің алғашқы бетпе-бет кездесуіне ерекше назар аударылды. Алайда саммиттен кейін Путин келіссөздерден айтарлықтай нәтиже болмағанын мойындады. Алайда ол Ресейдің «Украина дағдарысындағы теңгерімді ұстанымын жоғары бағалайтынын» және Украина дағдарысына қатысты «Қытайдың алаңдаушылығын түсінетінін» мәлімдеді [Кремль, 2022; Стандиш, 2022]. Сол сияқты, президент Путин мен Үндістан премьер-министрінің жеке кездесуі Модидің Үндістанның Украинадағы қақтығысқа қатысты алаңдаушылығын білдіруіне және дипломатиялық шешімге келу керектігі шақыруына себепкер болды [Хайдар, 2022]. Саммит кезеңінде Түркия президенті Режеп Тайып Ердоған Украина президенті Владимир Зеленскиймен кездесуді тағы да ұсынды. Президент Ердоған президент Путинмен кездескеннен кейін Путиннің соғысты тезірек аяқтауы керек екендігімен бөлісті. Президент Ердоғанның президент Путинді Зеленскиймен бетпе-бет келтіру ниеті оның қақтығысты келіссөз үстелінде шешу керек деген берік сеніміне негізделген. НАТО мүшесі болып табылатын және Батыстың Ресейге қарсы санкцияларына қарсы тұратын президент Ердоған қақтығысты тоқтатуға араша түсуге тырысатыны белгілі [Кирби, 2022]. ШЫҰ мүшелері Украина мәселесі төңірегіндегі пікірталастардан бөлек, біршама практикалық мәселелерді қарастыра отырып, бірқатар тақырыптар бойынша келісті.

Төртіншіден, ШЫҰ саммиті экономикалық ынтымақтастық пен байланыс мәселелеріне арналды. Тағы да, ұжымдық Батыс пен Ресей арасындағы қайшылықты ескере отырып, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер және әсіресе Орталық Азия елдерінің басшылары көлік бағыттарын оңтайландыруды мақсат етіп отыр.

Президент Тоқаев өз сөзінде Солтүстік-Оңтүстік және Шығыс-Батыс трансевразиялық дәліздерімен қатар Орталық және Оңтүстік Азия арасындағы көлік бағыттарын дамытудың, ал Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржол дәлізінің маңыздылығын дәліз салынатын үш мемлекеттің жетекшісі атап өтті. Президент Тоқаев Иран Президентімен кездесуінде Қазақстан-Түркіменстан-Иран дәлізін аяқтау керектігін айтса, Иран Президенті Қытай-Орталық Азия-Батыс Азия-Жерорта теңізі дәлізін дамытуды қолдады. Премьер-министр Моди Чабакхор порты жобасын және Халықаралық Солтүстік-Оңтүстік көлік дәлізін (INSTC) жеделдетуге шақырды [Ниязбакиева, 2022]. Көшбасшылар сонымен қатар Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының байланысы үшін маңыздылығын атап өтті.

Сонымен қатар, барлық қатысушы мемлекеттер экономикалық ынтымақтастықты, сауда және инвестициялық әлеуетті кеңейтуге шақырды. ШЫҰ көшбасшылары мүше мемлекеттердің экономикалық әлеуетін тереңдетуге сенеді және ағымдағы саммит ШЫҰ-ны экономикалық платформаға айналдыруға кезең-кезеңімен көшуді дәлелдеді. Осы мақсатта ШЫҰ басшылары ШЫҰ, Еуразиялық экономикалық одақ және АСЕАН және басқа да ықтимал топтармен Үлкен Еуразиялық әріптестік құру туралы жоспарлармен бөлісті. Сондай-ақ тараптар Байланысты жақсарту және тиімді экономикалық және көлік дәліздерін құру саласындағы ынтымақтастық тұжырымдамасына, сондай-ақ Стартаптар мен инновациялар бойынша арнайы жұмыс тобын, Кедешілікті азайту жөніндегі арнайы жұмыс тобын және Дәстүрлі медицина бойынша арнайы жұмыс тобын құру туралы шешімге қол қойды. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Самарқанд декларациясында жаһандық экономикаға басқару архитектурасын одан әрі жетілдіруге келісіп, протекционистік әрекеттерге және экономикалық санкцияларды біржақты қолданылуына қарсылық білдіре отырып ашық сауда жүйесін алға жылжытуға бел байлады [МЕА, 2022]. Сондай-ақ Саммитте Климаттың өзгеруі, Азық-түлік қауіпсіздігі, Энергетикалық қауіпсіздік және Сенімді халықаралық жеткізу тізбегінің сақталуы бойынша Бірлескен мәлімдемелер қабылданды [МОФА, 2022].

Бесіншіден, Ресей мен Украина арасындағы жалғасып жатқан әскери шиеленістерге, Әзірбайжан мен Армения арасындағы соңғы шекаралық шиеленістерге және саммит барысында Қырғызстан мен Тәжікстан арасында туындаған шекаралық қақтығыстарға қарамастан, Ауғанстан мәселесі жоғарыда аталған қақтығыстардан әлдеқайда көп талқыланды. Тіпті Қырғызстан мен Тәжікстан басшыларының келіссөздері соңғы сәтте жарияланғанымен, саммит сессияларында Ауғанстан мәселесімен салыстырғанда Орталық Азиядағы созылмалы шекаралық қақтығыс аймақтық қауіпсіздік мәселесі ретінде қарастырылмады. Бұл ретте Ауғанстанды аймақтық қауіпсіздікке байланысты барлық дерлік көшбасшылар атап өтсе, Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев Ауғанстанға гуманитарлық қолдау көрсету үшін арнайы қор құруды ұсынды [Ниязбакиева, 2022]. Қауіпсіздік мәселелеріне сәйкес ШЫҰ көшбасшылары тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы ұзақ мерзімді шарттың ережелерін іске асыру бойынша 2023-2027 жылдарға арналған іс-қимылдардың кешенді жоспарын қабылдады.

Қорытындылай келе, Самарқанд саммиті ШЫҰ-ның евразиялық көшбасшыларды бір үстел басында жинайтын салтанатты ұйымға айналғанын дәлелдеді. Аймақтық мәселелер бойынша, оның ішінде аймақтағы жалғасып жатқан қақтығыстар бойынша белгілі бір ұжымдық нәтижелердің жоқтығына қарамастан, ШЫҰ өзінің бастапқы аймақтық қауіпсіздік күн тәртібін әзірлеуге емес, экономикалық ынтымақтастыққа бет бұрғанын айтуға болады. Орталық Азия мемлекеттері санкцияға ұшыраған Ресей мен сенімді Қытайдың арасында қалып қойғанымен, олардың ШЫҰ-ның географиялық орталығында орналасуы

және ШЫҰ-ға қызығушылықтың артуы олар үшін оң нәтижелер әкелуі мүмкін. Көлік және инфрақұрылымдық жобалар ағымдағы өзгерістерден пайда көретін салалардың бірі болуы мүмкін. Еуразиялық саясаттағы түбегейлі қайта құрулар Орталық Азия мемлекеттері өз стратегияларын әртараптандыру, соның ішінде ШЫҰ әлеуетін қайта бағалау қажет екенін көрсетеді.

Дереккөз:

- Белта (2022). Беларусь ұйымға мүше болуға ұмтылуда ШЫҰ елдерінің бірауыздан қолдауына ие болды. Сілтеме <https://www.belta.by/president/view/belarus-poluchila-edinoglasnuju-podderzhku-ot-stran-shos-v-stremlenii-stat-chlenom-organizatsii-524051-2022/>. Қаралған күні 20.09.2022.
- FMPRC (2022). Аумалы-төкпелі заманда алға бағыт берген және Ежелгі Жібек жолын жандандырған саяхат. Сілтеме https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202209/t20220917_10767432.html. Қаралған күні 20.09.2022.
- Хайдар, Сухасини (2022). Премьер-министр Модии Владимир Путинге «қазір соғыс дәуірі емес» деді. Сілтеме <https://www.thehindu.com/news/national/pm-modi-holds-talks-with-russian-president-vladimir-putin-on-sidelines-of-samarkand-sco-summit/article65899314.ece>. Қаралған күні 20.09.2022.
- Кирби, Пол (2022). Ердоғанның Түркиясы: Ресейлік Путин соғысты тоқтатуға дайын. Сілтеме <https://www.bbc.com/news/world-europe-62965993>. Қаралған күні 20.09.2022.
- Кремль (2022). Өзбекстанға сапарының қорытындысы бойынша баспасөз мәслихаты. Сілтеме <http://kremlin.ru/events/president/news/69366>. Қаралған күні 20.09.2022.
- МЕА (2022). Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің Самарқанд декларациясы. Сілтеме <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/35724/Samarkand+Declaration+of+the+Co-uncil+of+Heads+of+State+of+Shanghai+Cooperation+Organization>. Қаралған күні 20.09.2022.
- МОФА (2022). Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің отырысы, Самарқанд, 15-16 қыркүйек 2022 ж. Сілтеме <https://mofa.gov.pk/meeting-of-the-council-of-heads-of-state-of-shanghai-cooperation-organization-samarkand-15-16-september-2022/>. Қаралған күні 20.09.2022.
- Мұратбекова, Альбина (2019). Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының сәйкестік дағдарысын зерттеу: бұдан әрі не болады? International Organisations Research Journal. – 2019. – Vol. 14, no 4. – P. 138–160. DOI:10.17323/1996-7845-2019-04-07.
- Ниязбакиева, Алина (2022). Самарқандтағы ШЫҰ саммитінің қорытындысы - шолу, бейне. Сілтеме <https://uz.sputniknews.ru/20220916/itogi-sammity-shos-v-samarkande---obzor-video-28265522.html>. Қаралған күні 20.09.2022.
- Reuters (2022). Түркиялық Ердоған Шанхай ынтымақтастық ұйымына кіруді мақсат етіп отыр, деп хабарлайды БАҚ. Сілтеме <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-targets-joining-shanghai-cooperation-organisation-media-2022-09-17/>. Қаралған күні 20.09.2022.
- Стандиш, Рейд (2022). «Күштердің ара салмағы өзгерді». Путин мен Си Цзиньпиннің кездесуі: «шексіз» серіктестік не болмақ?. Сілтеме <https://rus.azattyq.org/a/what-we-know-about-the-russia-china-partnership/32036807.html>. Қаралған күні 20.09.2022.